

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ І ПРЕЦЕДЕНТНІСТЬ В УКРАЇНОМОВНИХ ЗМІ ПОЧАТКУ ХХІ ст. (на матеріалі метафоричних словосполучень)

У статті проаналізовано інтертекстуальність і прецедентність як домінуючі ознаки сучасної мови ЗМІ, що дають змогу реалізувати одну з важливих рис мовностилістичного оформлення відповідних текстів — урівноваження чинника адресата й адресанта. Вибір матеріалу дослідження вмотивований тим, що метафоризація набула ознак характерної риси мови ЗМІ.

Ключові слова: інтертекстуальність, прецедентність, мова ЗМІ, метафоричне словосполучення.

Ильченко Е. А. Интертекстуальность и прецедентность в украинно-язычных СМИ начала XXI в. (на материале метафорических словосочетаний). В статье анализируются интертекстуальность и прецедентность как доминирующие приметы современного языка СМИ, которые реализуют одну из важных черт стилистико-речевого оформления соответствующих текстов — уравновешивание фактора адресата и адресанта. Выбор материала для исследования мотивируется тем, что метафоризация стала характерным признаком языка СМИ.

Ключевые слова: интертекстуальность, прецедентность, язык СМИ, метафорическое словосочетание.

Pchenko O. A. Intertextuality and precedentuality in Ukrainian mass media of the beginning of the XXI century (in the material metaphoric word combination). The article focuses on intertextuality and precedentuality as the predominate feature contemporary language mass media, that realize one from important indication langue-stylistic design corresponding texts — sense of balance feature addressee and addressing. Selection the meteorite for the purpose motivation so as to metaphorical there is characteristic language mass media.

Keywords: intertextuality, precedentuality, the language mass media, metaphoric word combination.

Сучасні ЗМІ вирізняються «соковитою», «яскравою» й «інтелектуальною» мовою — експресивною, оцінною й одночасно інформативною. Для оформлення своїх матеріалів журналісти послуговуються такими мовними одиницями й засобами, що здатні швидко актуалізувати фоновий запас знань реципієнта. У такому разі адресант апелює до універсальних культурних кодів, що породжують багаті асоціативні ряди, — прецедентних феноменів, одиниць, що добре відомі всім представникам відповідної культури, тобто є акумуляторами й трансляторами культурної інформації. У цьому вбачаємо реалізацію однієї з важливих рис мовностилістичного оформлення текстів ЗМІ — урівноваження чинника мовця й реципієнта, упровадження в «життя» принципу рівності адресанта й адресата. Це питання на матеріалі української, російської, англійської та інших мов вивчають такі сучасні дослідники, як-от: Ю.О. Гарюнова [1], Л.Р. Дускаєва [2], Ю.А. Мельник [6], О.В. Найдюк [7], О.К. Рябініна [8], Н.О. Сунько [10] та ін. Беззаперечно актуальність цієї проблеми привернула увагу й авторки цієї статті, яка вже має певні здобутки в цьому річизі [3; 4; 5].

Мета статті – здійснити лінгвістичний аналіз інтертекстуальності й прецедентності як важливих ознак сучасної мови ЗМІ, що дають змогу урівноважувати позиції адресанта й адресата.

Джерельною базою послугував словник метафоричних словосполучень української преси [3] та матеріали телевізійних й електронних ЗМІ, що не ввійшли до словника у зв'язку з його джерельними, тематичними та часовими обмеженнями. Тож до аналізу було залучено понад 2000 метафоричних словосполучень та сполучень слів.

Вплив перерозподілу статусів адресанта й адресата в сучасних ЗМІ відобразився на рівні тексту, спонукаючи діалогічність, що стала конструктивною, фундаментальною ознакою мови ЗМІ. Важливою рисою вираження діалогічності в сучасній мові ЗМІ є використання деформації прецедентних текстів, які, як відомо, є виявом інтертекстуальності [2: 670; 4: 158–159]. Тож інтертекстуальність – домінантна ознака сучасної мови ЗМІ.

Інтертекстуальність – «наявність у певному тексті слідів інших текстів, у більш широкому розумінні – діалогічний зв'язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) та з подальшим текстотворенням (прокурсивний)» [9: 210]. Цей термін був уведений у 1967 р. семіологом і літературознавцем Ю. Крістєвою, яка розробила теорію інтертекстуальності з позиції читача (див. про це [9: 210; 10: 208]).

Мовними засобами реалізації категорії інтертекстуальності в текстах ЗМІ визначають такі:

- цитати – точна або приблизна передача частин прототексту до структури тексту;
- алюзії – прийом художньої виразності, що базується на ключових словах, які дозволяють відновити цілий текст;
- фреймові репрезентанти передбачають уведення до певного тексту фрагментів, що наділені стійким асоціативно-контекстуальним зв'язком із позамовними чинниками;
- перифрази – засіб інтертекстуальності, що забезпечує відсилання до джерела породження та фонових знань реципієнтів, і в результаті відбувається не лише «відгадування» референта, але й оцінювання його в контексті матеріалу;
- центонні тексти здатні вміщувати в невеликому обсязі більше інформації, відсилати водночас до кількох прототекстів [8: 7–9] (див. також [4: 159–160; 9: 210–211; 10: 208]).

Прецедентний феномен – «компонент знань, позначення та зміст якого добре відомі представникам певної етнокультурної спільноти, актуальний і використаний у когнітивному й комунікативному планах» [9: 591] (див. також: [7: 5]).

Серед прецедентних феноменів дослідники виділяють такі:

- прецедентний текст – відомий твір, актуалізований в інших текстах, повернення до якого кероване механізмами інтертекстуальності;
- прецедентна ситуація – значима подія, що реально відбулася в житті етносу й цивілізації або була змодельована колективною чи індивідуальною свідомістю;

• прецедентне ім'я – індивідуальне ім'я відомої людини, персонажа твору, артефакту, пов'язане відповідно із прецедентною ситуацією або відомими текстом;

прецедентне висловлювання – завершена й самодостатня одиниця мови, що являє собою складний знак, сума значень якого не дорівнює його смислу: останній завжди «ширше» простої суми значень (див. про це: [1; 5; 6; 7; 9: 591; 10]).

За рівнем прецедентності ці ментальні утворення розподіляють на такі:

- універсально-прецедентні, відомі пересічній сучасній людині;
- національно-прецедентні, відомі пересічному представнику національно-лінгво-культурної спільноти;
- соціумно-прецедентні, відомі будь-якому пересічному представнику певного соціуму (див. про це [9: 591]).

Співвіднесення понять «інтертекстуальність» і «прецедентність» є одним із дискусійних питань сучасної лінгвістики, спробу розмежування яких здійснюємо в межах зазначеної реалізаційної площі (ЗМІ) на матеріалі метафоричних словосполучень. Розмежування цих понять, як видається, ґрунтується на принципі регулярності, тривалості відтворювання певної культурної інформації в умовах одного етносу чи людства в цілому. «Інтертекстуальність пов'язана з естетичною цінністю, культурною значимістю, позачасовими рамками (інтертекстуальні знаки – феномени культури, які визначають зв'язок крізь віки, через покоління), прецедентність – із тим, що відбувається зараз й актуально сьогодні, але зовсім не обов'язково буде важливим завтра» [10: 209–210]. Інтертекстуальні знаки вже мають певну традицію інтерпретування, апробовану протягом життя декількох поколінь людей, тобто існують у формі певного культурного коду. Побутовання прецедентних феноменів обмежене часом і потребує підтримки, яку здатні забезпечити зокрема ЗМІ, що мають унікальну можливість апелювати до інтелектуального фонду широкого кола адресатів. Дослідження О.К. Рябініної підтверджує, що «прецедентні тексти репрезентують культурне надбання певної епохи та етносу [виділення – О. І.]» [8: 6]. Таким чином, інтертекстуальність – це код культури, система традиційних для людства цінностей матеріального й духовного характеру, а прецедентність – явище життя, що може стати або й не стати константою культури, надбання певного етнокультурного об'єднання.

Яскравим прикладом прецедентності в сучасному українському соціолекті можуть бути «помаранчеві» події кінця 2004 р. – початку 2005 р. Сьогодні (2012 р.), аналізуючи процес вербалізації цих фактів засобами масової інформації, виділяємо чотири етапи функціонування «помаранчевої» лексики:

1) зародження (кінець 2004 р.) – апробаційний процес семантичних зрушень слів, зокрема на позначення відповідних кольороназв, наприклад: *Помаранчеве суцвіття майдану Незалежності* (Молодь України, № 133, 2004); *«Каїтанова» революція. Помаранчеве цунами над столицєю* (Молодь України, № 131, 2004); *Помаранчевий квартал – музика української революції* (Самостійна Україна, Ч. 50 – 51, 2004);

2) розвиток (2005–2006 рр.) – процес розгортання сміливих семантичних експериментів із «революційними» словами, наприклад: *Помаранчі на снігу* (Дзеркало тижня, № 3, 2005) – образ «помаранчевої революції», що розгорталася в зимовий час; *Але епопея з російським газом – це вже майже фінал «оранжевої саги»* (Комуніст, № 1, 2006); *А днями можливість «оранжево-блакитної» коаліції підтвердив ... сам президент!* (Комуніст, № 22, 2006);

3) згасання (2007–2009 рр.) – процес поступового зниження активного оперування відповідною лексикою, наприклад: *Помаранчевий сон* (Персонал плюс, № 9, 2007); *Помаранчева дорога України* (Молодь України, № 1, 2008); *Під помаранчевим прапором: друга спроба. Віктор Ющенко знову йде в президенти, щоб захистити свободу й «підняти стелю»* (Україна молода, № 200, 2009);

4) повний занепад (із 2010 р.) – відсутність вербалізованих варіантів інтерпретації характерних знаків. Навіть якщо вдається зафіксувати вираз «помаранчева революція» в континуумі ЗМІ 2012 р., то в абсолютно іншій інтерпретації – не в політичному дискурсі, наприклад, традиційна бійка апельсинами на площі Італії, що має розважальний характер, – *Помаранчева революція в Італії* (1+1, Сніданок з 1+1, ТСН, 21.02.2012, 08:57). У такому разі можемо говорити про прецедентність висловлення, що ґрунтується на прецедентній ситуації – «помаранчевій революції» в Україні.

Таким чином, переконуємося в тому, що «помаранчеві» явища – це прецедентний феномен, що має обмежену часом історію існування, який, втративши підтримку ЗМІ й зацікавленість відповідними матеріалом суспільства (ЗМІ повинні задовольняти інформаційні інтереси соціуму), припинив свою інтертекстуальну «мандрівку», тобто регулярно не відбивається в текстах українських ЗМІ кількох останніх років.

Властивостей важливої ознаки сучасної мови ЗМІ набула метафора, зокрема метафоричні словосполучення / сполучення слів. Однією з причин активної метафоризації мови ЗМІ, як видається, є те, що метафоричні словосполучення залучають до свого складу інтертекстуальні та прецедентні компоненти. Припускаємо: це відбувається тому, що один із компонентів метафоричного значення – характеристика денотата, названого в метафорі (компоненти метафоричного значення: категорії двох денотатів і характеристика денотата, названого в метафорі) – може бути національним компонентом свідомості носіїв мови, належати фонду їх загальних уявлень про відповідну категорію об'єктів, урахувавши міфологічні, культурні конотації. У такому разі нова образність виразу ґрунтується на образності, що вже існує в національній пам'яті певного етносу.

Прецедентними знаками можуть бути фразеологізми в широкому розумінні, які визначають як сполучення слів. Тому такі вирази, як-от: у *парламенті «Яблуко», під стінами гарбуз* (Голос України, № 168, 2000); *посієте безладдя – зберете лють* (Закон і бізнес, № 25, 2009); *«біло-червона» фракція тріщить по швах* (Закон і бізнес, № 16, 2010) відносять до метафоричних сполучень слів. Метафоричні словосполучення й сполучення слів об'єднують у процесі аналізу на основі подібності механізму породження переносного

значення та функціонального призначення в мові ЗМІ [3: 6]. Наприклад: *Олександр Турчинов*: «... *Настав час зняти окуляри страху*» (Самостійна Україна, Ч. 6, 2002); *Ситуація нагадує «переговори Герасима та Му-Му*», *влучно зазначив Олександр Волков, який не бере участі в переговорах і охоче виконує роль парламентського коментатора* (Самостійна Україна, Ч. 18, 2002); *Закон про кабмін «лікуватимуть, або Хай поживе»?* (Демократична Україна, № 25, 2007); *Його величність Володимир Третій* (<http://www.expres.ua>, 08.03.2012, 10:17) – президент Росії В. Путін, який обіймає названу посаду третій термін. Таким чином, здатність метафоричних словосполучень, що «живуть» («народжуються», «живуть» і «помирають») у мові ЗМІ, вдало оперувати інтертекстуальними / прецедентними елементами забезпечує їх активне функціонування.

Отже, інтертекстуальність і прецедентність – це дві когнітивно-комунікативні категорії, що, реалізуючись у сучасній мові ЗМІ, дають змогу врівноважувати комунікативні позиції адресанта й адресата, активують (акумулюють і транслюють) культурну й етнокультурну інформацію, інтелектуальні надбання багатьох поколінь людства. Нерідко ці категорії вербалізуються в метафоричних словосполученнях. У цьому вбачаємо одну із причин, що забезпечила активне функціонування цих одиниць мовлення в мові ЗМІ початку XXI ст., що й зумовило вибір ілюстративного матеріалу цієї статті.

Перспективним вважаємо подальше детальне вивчення мовних засобів реалізації категорії інтертекстуальності та прецедентності: прецедентних імен, прецедентних текстів, прецедентних висловлювань, прецедентних ситуацій на матеріалі метафоричних словосполучень. Окрім того, фонд ілюстративного матеріалу постійно збагачується і модифікується, формуючи нові або корегуючи вже усталені тенденції розвитку мови ЗМІ. Це забезпечує незмінну актуальність досліджуваної проблеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гарюнова Ю.О.** Функціонування власних назв у кінокритичному дискурсі: «чиста» номінація і прецедентність / Ю.О. Гарюнова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – Серія : Філологія. – № 936. – Вип. 61. – 2001. – С. 71–74.
2. **Дускаева Л.Р.** Языково-стилистические изменения в современных СМИ / Л.Р. Дускаева // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / [Под ред. М.Н. Кожинной]. – М. : Флинта : Наука, 2003. – С. 664–675.
3. **Ільченко О.А.** Вербалізоване «обличчя» сучасного суспільства : словник метафоричних словосполучень української преси (2000–2010 рр.) / Олена Анатоліївна Ільченко. – Харків, 2012.
4. **Ільченко О.А.** Мовностилістичні модифікації преси XXI ст. : природа й наслідки / О.А. Ільченко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди «Лінгвістичні дослідження» : [зб. наук. пр.] – Харків, 2011. – Вип. 31. – С. 157–161.
5. **Ільченко О.А.** Прецедентність як ознака текстів сучасної преси (на матеріалі метафоричних словосполучень) / О.А. Ільченко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Лінгвістичні дослідження» : [зб. наук. пр.] – Харків, 2012. – Вип. 34.
6. **Мельник Ю.А.** Прецедентні висловлення пісенного походження у сучасному російськомовному публіцистичному дискурсі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Юлія Анатоліївна Мельник. – Сімферополь, 2011. 7. **Найдюк О.В.** Семантичні та функціональні особливості прецедентних феноменів у німецькомовному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Оксана Василівна Найдюк. – Київ, 2009. 8. **Рябініна О.К.** Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Олена Костянтинівна Рябініна. – Харків, 2008. 9. **Селіванова О.О.** Лінгвістична енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. 10. **Сунько Н.О.** Інтертекстуальність та прецедентність як репрезентанти публіцистичного дискурсу (на матеріалі заголовків англomовних статей) / Н.О. Сунько // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Вип. 58. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 208–212.